

Berecz Anita

Eger kiváltságos mezőváros polgárai a 19. század elején*

A 18. század elejétől fokozatosan felgyorsuló magyarországi urbanizációs folyamat egyik legfontosabb következménye, amint arra a korábbi várostörténeti szakirodalom, elsősorban Bácskai Vera és Nagy Lajos kutatásai rámutattak, hogy a 19. század első évtizedeire a tényleges városi szerepkört a települések korabeli jogi besorolása már egyre kevésbé tükrözte.¹ A településhálózat belső ellentmondásai még világosabban megmutatkoznak, ha a településeknek a központi funkcióik jelentősége szerint felállítható rangsorát összevetjük a népességnagyság szerinti rangsorral, illetve megvizsgáljuk, hogy a teljes jogú városok, vagyis a szabad királyi városi kiváltsággal rendelkező települések hol helyezkednek el e rangsorokban.² Mivel a szabad királyi városok egy része elveszítette korábbi jelentőségét – ahogyan azt a témakör szakirodalma kiemeli –, ezzel a korszakkal kapcsolatban már elégtelennek bizonyult az a korábbi megközelítés, amely a város fogalmát és ezzel az urbanizáció vizsgálatát kizárólag a *civitas*okra (a királyi privilégiummal felruházott városokra) szűkítette.

A mezőgazdasági árutermelés és a belső kereskedelem – mindenekelőtt a gabona forgalmazása – mint urbanizációs tényezők előtérbe kerülése következtében számos szabad királyi városi ranggal nem rendelkező település indult növekedésnek. A földesúri fennhatóság alatt álló Nagykanizsa például a Dél-Dunántúl egyik legjelentősebb kereskedelmi központjává vált, és átvette a már korábban (1648) szabad királyi városi kiváltságot szerzett Kőszeg külkereskedelemben játszott szerepét is. Szombathely püspöki városban szintén látványos fejlődés indult el, annak ellenére, hogy a lakosság létszáma ott még a 19. század közepén is csekély volt.³ A társadalmi és gazdasági változásokkal párhuzamosan tehát nyomon követhető a püspöki és földesúri – nem városjogú – települések felértékelődése.

Bár az erőteljesen fejlődő mezővárosok jelentőségével a kortársak is tisztában voltak, a gazdasági és egyéb funkciók átrendeződését nem követte ezen települések jogállásának változása.⁴ A jogi felemelkedés útjában álló földesúri hatalom ugyanis megkerülhetetlen akadályt jelentett, a városi szerepkörök jogi elismer-

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiváltság Programjának támogatásával készült.

¹ Bácskai–Nagy 1984: 45–151.

² Lásd erre például Bácskai 2002: 94–110; Czoch–Szabó–Zsinka 1997.

³ Bácskai 2007: 517–523.

⁴ Szócs 1996: 132, 255.

tetése ráadásul jelentős anyagi teherrel járt, és az országgyűléseken a vármegyei nemesség ellenállásába ütközött. A vármegye még a földesúri hatalom alól felszabadult községek önrendelkezését is jelentősen megnyirbálhatta, ezen pedig csak a szabad királyi városi jogállás segíthetett volna. Voltak ugyan olyan települések – így például Arad és Pécs –, amelyek az uralkodótól megszerezték a szabad királyi városi rangot, ám az alsótábla nem támogatta a jogállás változásáról szóló rendelkezés becikkelyezését. Ezek a települések a diétán ugyan nem képviselhetették magukat, ennek ellenére használták a városi címet és a kiváltságos városok mintájára viselkedtek.⁵ Vagyis míg a szabad királyi városok száma alig növekedett a 18. századi viszonyokhoz képest, addig a nagy népességű helységek között sorra jelentek meg a csupán mezővárosi rangú települések. Ezekben a mezővárosokban az úrbéri lakosság a szolgáltatások egy összegben való megváltását követően bizonyos kiváltságokat tudott szerezni, gazdasági lehetőségei a város központi szerepkörét erősítették.⁶ Az ilyen típusú mezővárosok többnyire egyben megye- és egyházi székhelyek is voltak, ezáltal nagyobb létszámú polgárosult réteggel rendelkeztek, és a lakosságuk is differenciáltabb volt, mint a kevésbé fejlett falvaké.⁷

Ez teremtett lehetőséget arra, hogy a földesúri fennhatóság alatt álló lakosok körében szintén kialakuljon a polgári öntudat, aminek megfelelően a szabad királyi városokra jellemző szabályos polgárfelvételi eljárást is meghonosították. Ez nem volt teljesen alaptalan, hiszen a földesúri tulajdonban álló, piacközponti funkciót betöltő mezővárosok lakói foglalkozásukat, tevékenységüket tekintve már nem igazán különböztek a szabad királyi városok polgáraitól. A polgári öntudat kialakulása, a szabad királyi városi rang elnyerésére irányuló törekvések, a teljes jogú városokkal való azonosságtudat tehát a rendi értelemben vett polgárokhoz közelítette őket. A mezővárosok lakói ugyan nevezhették magukat polgárnak, ennek azonban csak az adott város határain belül volt jelentősége, hiszen rendi értelemben továbbra is jobbágnak vagy zsellérnek számítottak. Ebből adódóan vált a reformkori városfejlődéssel foglalkozó újabb szakirodalmi elemzések egyik központi problémájává a „városi polgár” jelentésének megváltozása, a jogilag meg nem alapozott polgártudat kialakulása, amit a szabad királyi városok lakosai a polgárjog devalvációjaként éltek meg.⁸ Mindemellett ugyanebben az időszakban a legtöbb szabad királyi városban már többségben voltak a polgári foglalkozást űző, de polgárjoggal nem rendelkező lakosok.⁹

⁵ Ez a törekvés többek között a polgárkönyv vezetésében, azonos polgárfelvételi eljárásban, hasonló városigazgatás meghonosításában nyilvánult meg.

⁶ Pálmány 1990: 288–294.

⁷ Bácskai 2006: 22.

⁸ Bácskai 2006: 15–37.

⁹ A kulturális megalapozottságú polgárdefiníció, azaz a fogalomnak a szorgalomhoz, tudáshoz, kötelességtudathoz, takarékosághoz, a családi élet fontosságához kötése források hiányában nehezen vizsgálható. A polgári értékek megnyilvánuló elemeit vizsgálja például a Havel család történetén keresztül Bácskai Vera (Bácskai 2001). A „polgár” további értelmezéséhez: Gyáni 2012: 67–70.

Jelen tanulmány középpontjában a reformkori városállományban jelentős szerepet betöltő mezőváros, Eger polgárjogot nyert személyeinek a vizsgálata áll. Ebben a szabad királyi városok mintájára működő, piacközponti funkciót betöltő mezővárosban, jogilag ugyan kétséges módon, de a lakosság identitását kifejező elemként mégis használták a polgárjogot. Ebből fakadóan az egri polgárjognak a város életében betöltött szerepe mellett azt vizsgálom, kikre gyakorolt vonzó hatást a polgárjog 1786 és 1848 között.¹⁰ Az újonnan felvett polgárok összesítése alapján ugyanis elemezhetővé válik, milyen mértékben törekedtek a polgári cím megszerzésére az egyes foglalkozási és rendi csoportok tagjai. A polgárok jelenléte a városban és a polgárjog lokális jelentősége a korábbi helytörténeti irodalom számára sem volt ismeretlen, azonban a polgárjog felvételének dinamikája, a polgárjog tartalmának, gyakorlati jelentőségének, a polgárság összetételének, származásának vizsgálatára kevesebb figyelem fordult.¹¹ Egerhez hasonló jogállású városokban élő polgárokról végzett társadalomtörténeti elemzést például Hudi József Pápa, Kerecsényi Edit Nagykanizsa, Dominkovits Péter Kőszeg, Tilcsik György Kőszeg és Szombathely esetében.¹² A felsorolt tanulmányokon kívül – amelyeket a kapott adatok viszonyításához használtam fel – a szabad királyi városok polgárságára vonatkozóan Tóth Árpád és Czoch Gábor elemzési szempontjait és az általuk felvetett problémákat tartottam szem előtt.¹³ Eger polgárjoggal bíró személyeinek az elemzése előtt azonban szükséges bemutatni a város jogállásának alakulását.

EGER A 19. SZÁZAD ELEJÉN

A város jogállását és önkormányzati kereteit másfél évszázadon keresztül alapjaiban befolyásolta a Fenessy György püspökkel, a város akkori földesurával 1695-ben kötött örökös szerződés, amely 12 pontban tárgyalta a város jogállását, így azokat a kiváltságokat is, amelyeket a bevándorlók a letelepedésüket követően szerezhettek. A szerződés Eger státuszát mezővárosként határozta meg, ez azonban nem felelt meg a városi lakosság igényeinek.¹⁴ Többször próbálkoztak

¹⁰ Az elemzés időintervallumát alapvetően befolyásolta a források fellelhetősége. A polgárjogú személyekről a II. József-kori népszámlálás összesített íveinél korábbi adattal nem rendelkezünk, így a vizsgálat kezdő éveként az 1786. évet határoztam meg, a végét pedig az addigi polgárjog megszűnését hozó 1848-as törvények jelölik ki.

¹¹ Az egri polgárjog jelentőségét érintő tanulmányok közül érdemes megemlíteni Löffler Erzsébet munkáját. Ő foglalkozott az egri „purgerekkel”, illetve néhány példa alapján a külső és belső tanácsstagok életpályájának kérdésével (Löffler 2006). A különböző társadalmi csoportokról készült összeírásokra: Nemes 1998.

¹² Hudi 1995; Kerecsényi 1978; Dominkovits 1997; Tilcsik 2000; 2004.

¹³ Tóth 2000, 2009; Czoch 2009.

¹⁴ A török csapatok kivonulását követően, 1688. augusztus 3-án I. Lipót beleegyezését adta Eger szabad királyi városi rangra emeléséhez. Ez ellen azonban Fenessy György egri püspök, a káptalan és az egész papság nevében már a kihirdetés napján felszóltat és tiltakozott. Bár az országgyűlés jóváhagyása és a földesuraik beleegyezése elmaradt, ennek ellenére ezt követően Eger

a szabad királyi városi rang megszerzésével, de ezek a kísérletek sorra kudarcot vallottak. A város feletti földesúri jogokat folyamatosan a püspök és a káptalan gyakorolta. Mezőváros lévén Eger bírt egyes, a szabad királyi városok privilégiumaihoz hasonló lokális kiváltságokkal, érdekérvényesítése azonban elsősorban azon múltott, hogy a városi lakosság mennyire tudott élni a földesuraival szemben kivívott, önkormányzati szervein keresztül gyakorolt jogokkal és engedményekkel.¹⁵ A többi mezővároshoz hasonlóan a lakosok az adó egy összegben történő kifizetését követően belső ügyeik nagy részét önmaguk intézheték. Éppen a városi önkormányzat léte – főként a szabad bíró- és tisztviselő-választás joga – volt az a tényező, amely kiemelte a mezővárosokat a községek sorából.¹⁶

Az egri polgárjog jelentőségére a város gazdasági helyzete is befolyással volt. Egernek a 18. század második felétől felgyorsuló fejlődését tükrözi a városnak az 1828-as országos adóösszeírás iratanyaga alapján készült, klaszteranalízis segítségével kialakított városi rangsorban elfoglalt helye. A központ és vonzáskörzet kölcsönhatását, piackörzetének nagyságát és ez utóbbi funkcióinak erősségét figyelembe vevő lista második negyedében a várost a 46. helyen találjuk. Azon piacközpontok között, amelyek megfelelnek a Bácskai Vera által felállított kritériumoknak, Eger a mutatói alapján az úgynevezett gyűjtő- és elosztóközpontok egyikeként a fejlettek minősített központok csoportjába sorolható. Profitálva az Alföld és a hegyvidék közötti földrajzi elhelyezkedéséből, a település jelentős élelmiszer- és terményforgalmat bonyolított le, azonban ilyen jellegű szerepének a hatóköre inkább csak regionálisnak mondható. Eger és Gyöngyös megosztott piaci vonzáskörzetének lélekszáma, a város saját lakóival együtt, 218 000 fő volt, azonban még így, összevonva sem előzte meg a szűkebb régió jelentősebb városaiban, például Debrecen vagy Miskolc vonzáskörzetének a lakosságszámát.¹⁷ Eger rendelkezett ugyan jövedelmező szántóterületekkel, mégis a szőlőtermelés volt kiemelkedően fontos, amely az észak-magyarországi mezővárosok fejlődésében általában is fontos szerepet játszott.¹⁸ Eger kézművesipara – a hasonló vonzáste-

---

élni kezdett a szabad királyi városi címmel. Válaszreakcióként Fenessy püspök panaszt is emelt a Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál. A földesurak kérelmére 1694. július 14-én visszavonták Egertől a megszerzett privilégiumot. A szerződés közlése: Nemes 2001: 142–150.

¹⁵ Egerben, a fejlettebb mezővárosokhoz hasonlóan, két – a 24 főből álló külső és a 12 tagból álló belső – tanács intézte a város ügyeit. A főbíró a földesúr három jelöltje közül került a bírói székbe, és a földesúr erősítette meg a hivatalában. A 18. század közepétől jelen volt a város életében a 100 főből álló úgynevezett választott község, amelyről annyit tudunk, hogy tagjai a belváros lakosai közül kerültek ki; az azonban már nem egyértelmű, hogy kik választották őket. 1783-ban Eszterházy Károly felkérésére a tanács javaslatot tett a szavazás rendjének átalakítására. Ennek értelmében 60 kiválasztott került az *electa communitas*ba, olyan módon, hogy a belső és külső tanács tagjain kívül minden fertályból 6-6 embert hívtak meg, akik az egész fertály nevében adták le a szavazatokat. Ettől kezdve 60 lett azoknak a száma, akik a választott község résztvevői lehettek. Eszterházy Károly püspök halálát (1799) és az egri érsekség megalakulását (1804) követően valószínűleg megszüntették a választott község intézményét Egerben, legalábbis a tanácsülési jegyzőkönyvek már nem említették a szerepét (Nemes 2001: 37–72).

¹⁶ Csizmadia 1962: 10.

¹⁷ Bácskai–Nagy 1984: 46.

¹⁸ Orosz 1982: 5–14.

rületű városokéhoz hasonlóan – közepes fejlettségű volt, az ilyen típusú központokban főképp a vidéken ritkán előforduló mesterségeket írták össze. Fényes Elek a város lakosságának jellemzésekor fő foglalkozásként a szőlőművelést emelte ki, a kézművesség és a kereskedelem jelentősége szerint csak ez után következett.¹⁹ Annak ellenére, hogy Eger a piacközpontnak minősített települések között fontos helyet foglalt el, lakóinak száma a 19. század első felében stagnált. Míg a 18. század végén 17 000 lakost regisztráltak a városban (amivel akkor még a 9. legnépesebb magyarországi településnek számított), addig 1851-ben a lakosság száma alig haladta meg a 18 000-et, így visszacsúszott a 19. helyre.²⁰ A népességnövekedés üteme tehát a 18. századi dinamikusabb gyarapodáshoz képest a századfordulót követően lelassult, és a 19. század közepére a város demográfiai szempontból is egyre inkább elmaradt a kor fejlődő városaitól.²¹ Mindez kereskedelmi pozíciójának háttérbe szorulásával járt. A település gazdasági hanyatlását csupán a megyei és egyházi központi szerep ellensúlyozta némiképp. Ennek ismeretében vizsgálhatjuk azt a kérdést, hogy a város fejlődésére jellemző tendencia tükröződött-e a városi polgárjog presztízsértékének alakulásában, illetve megfigyelhető-e valamilyen változás a polgárjogot nyert személyek társadalmi összetételében.

AZ EGRI POLGÁRKÖNYV FORRÁSÉRTÉKE

Egerben fennmaradt az újonnan polgárrá fogadott személyekről készült jegyzék, illetve több különböző jellegű olyan forrás, amelyek segítségével a 19. század eleji polgárjogot nyert személyek különböző időmetszetekben vizsgálhatóvá válnak.²² Az elemzéshez az egri polgárkönyvben szereplő adatokat megkísérletem nominális szinten összevetni az 1786. évi, II. József-kori népszámlálásban és az 1828-as országos összeírásban polgárként feltüntetett személyek körével. Az utóbbi összeírásban az 1825–1827-es országgyűlésen hozott rendelkezések és utasítások alapján a szabad királyi városok polgárai kaptak külön rovatot, tehát azok a családfők kerülhettek be a jegyzékbe, akik ilyen jogállású városban rendelkeztek polgárjoggal.²³ Az elkészült összeírásokban azonban a szabad királyi városokon kívül az adott városok jogállásától függetlenül Eger, Rimaszombat, Rozsnyó és Zsolna lakóinak egy részét is polgárként jegyezték fel.²⁴ Az országos összeírás, ahogyan

¹⁹ Fényes 1851.

²⁰ Czoch–Szabó–Zsinka 1997: 25–49.

²¹ Közvetlenül a visszafoglalás után (1690) a lakosság létszámát a szakirodalom 2000 főre teszi. A következő évszázadban a becslések alapján 1750-ben 10 000, 1770-ben pedig már 14 900 lakosa volt a városnak. Nagyobb arányú növekedés a 18. század utolsó harmadában indult el (Nagy 1978: 205).

²² A források alapján három időszakot vizsgáltam: a II. József-kori viszonyokat tükröző 1786 és 1790 közötti időszakot, az 1790 és 1820 közötti időintervallumot, illetve az 1820 és 1848 közötti korszakot.

²³ Bottló 1957.

²⁴ Bácskai 2002: 129.

azt a későbbiekben kifejtjük, egyben rávilágít az egri polgárok keletkezésének körülményeire is.

József nádor 1828. szeptember 29-i utasítása szerint Eger város összeírásánál, figyelembe véve a település jogállását – ami egyben Eger sajátos helyzetét is jól mutatja –, a két városrészt (vagyis a belső és a külső várost) külön-külön kellett összeírni: a városfalon belüli területet a szabad királyi városok mintájára, a falakon kívüli városrészt pedig a megyei mezővárosokra vonatkozó előírásoknak megfelelően, Gyöngyös mezőváros összeírás mintáját követve.²⁵ November 3-án azonban az egri városi közgyűlés leszögezte, hogy rendkívül sérelmesnek tartja a várostra nézve, ha a két városrész egymástól elkülönítve kerül összeírásra, illetve jelezte, hogy ez ellen az összeírók és a vármegye előtt is tiltakozni fognak. A sérelem ügyében a város Pyrker János László érseket – tehát az akkori földesurukat – is megkereste, és a kapcsolatukat szabályozó, fentebb már említett Fenessy-szerződésre hivatkozva azzal érvelt, hogy a külső és belső városrészt egy testnek kell tekinteni, és ennek értelmében együtt is kell összeírni. A közgyűlés álláspontja szerint a belső város és a külvárosi negyedek egyetlen közigazgatási egységet képeztek, hiszen egy bíróság alá tartoztak, ami egyben azt is jelentette, hogy a szőlőhegyek és a puszták a város elidegeníthetetlen részeit alkották. Az összeírás mintával kapcsolatban a lakosok attól féltek, hogy annak hatására a terhek majd egyenlőtlenül oszlanak meg, és a belső városnak aránytalanul nagyobb részét kell vállalnia. 1829 márciusában az összeírás mégis megkezdődött, a hatóságok a város tiltakozását nem fogadták el. A sérelmek így újabb pontokkal bővültek, és a polgárok továbbra is arra hivatkoztak, hogy a Fenessy-szerződésben a város olyan egyezsége jutott az akkori püspökkel, amely kimondta: minden egri lakos minden megkülönböztetés nélkül, azonos arányban fizesse a megváltott illetőségek bérét, illetve egyforma arányban viselje az uradalmi és más egyéb közterheket. További érvük volt, hogy a külvárosi lakosok a belső városbeliekkel szabad adásvételi jussal bírnak, és mint egymástól elszakíthatatlan test, egy bírósághoz tartoznak. Végső soron, érvelt a város, a külön összeírásból az is következett volna, hogy az eddig egyforma kiváltságokkal bíró egri polgárok elveszítik „költségekkel szerzett és a régi szokásokkal megerősített privilégiumaikból szerzett szabadságukat”.²⁶ A kormányservektől áprilisban megérkező válasz azonban ismét elutasító volt. Az összeírás szabályozás által sugallt két városrész közötti jogi elkülönülés felvetette azt a problémát, hogy a külvárosban élő személyek polgárjoga nem érvényes, így az is felmerült, hogy esetleg az addig beszédett polgárdíjakat is vissza kell nekik téríteni.²⁷ Az ebben az időszakban követett egri gyakorlatnak megfelelően ugyanis a város vezetése már nem tett különbséget a kül- és belvárosi polgárok között. Az országos összeírás azonban végül valóban figyelmen kívül hagyta a külvárosban élő polgárokat, és mezővárosi mintára az ottani lakosságot zsellér kategóriába sorolta. A városi

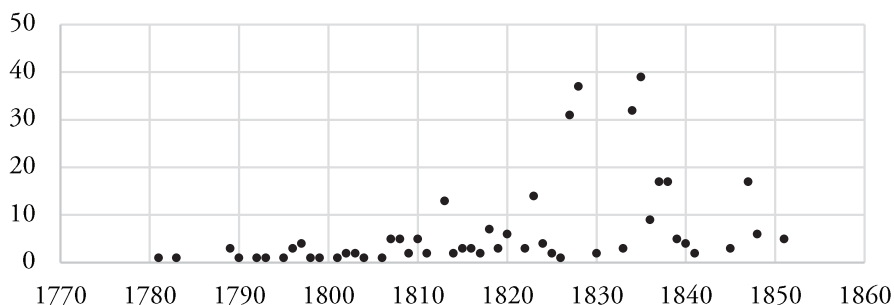
²⁵ MNL HML V.1.a. 95. 1828. Az összeírás alapján végzett elemzéseket Bohony 1985: 80–83.

²⁶ MNL HML V.1.a. 96. 1829. 625–626.

²⁷ MNL HML V.1.a. 96. 1829. 724.

1. diagram

A polgárfelvételek számának időbeli eloszlása. A polgárkönyvben regisztrált, évszámmal feltüntetett személyek száma 1781 és 1851 között (az összlétszám 44%-a)

tanács azonban elkészítettett egy helyi, az országos összeírással párhuzamos, de a külvárosra is kiterjedő kimutatást az 1828-ig a városban polgárdíjat fizetett személyekről.²⁸

Az egri polgárkönyv első részét tehát visszamenőleg, régi jegyzőkönyvek bejegyzései alapján készítették, így abból kevesebb adat áll a rendelkezésünkre, mint más városok teljesebbnek tekinthető polgárkönyvei esetében, hiszen azok általában tartalmazzák az újonnan felvett polgárok vallását, származási helyét, foglalkozását, családi állapotát és a polgárrá fogadás dátumát, a polgárrá válásért fizetett taksa összegét, sőt néhol még a kezesek nevét is. Az Egerben készült polgárkönyv ugyan szintén minden esetben tartalmazza a polgárok nevét, foglalkozását, jogállását, a felvételi döntésről szóló tanácsülés dátumát azonban például csupán a polgárjogot nyert személyek 44%-ánál tüntették fel, a polgárdíj összegét pedig nem szerepeltették. A polgárkönyv az 1786 és 1851 közötti időszakban az említett adatok szerepeltetésével 650 újonnan felvett polgárt regisztrált, ami – ha figyelembe vesszük a dokumentum elkészítési jellegzetességeit – úgy tevédik össze, hogy 1828 előtt 430 polgárt, azt követően pedig 220 polgárt tüntetett fel.²⁹ Az évszámmal feltüntetett személyek számának időbeli eloszlása rendkívül változó volt. Az 1780 és 1815 közötti időszakban csupán 62 személyt regisztráltak, de szinte minden évben volt polgárjogért folyamodó személy. Az 1810-es évek közepétől ugyan kis mértékben növekedett a bejegyzések száma, a következő évtizedek mégis nagyobb szóródást mutatnak az új polgárok számát illetően. A két időszakban tapasztalható kiugró értékek (*1. diagram*) egybeesnek a város és a földesurai közötti konfliktus alakulásával: 1828-ban robbant ki az összeírás miatt a már említett vita, amely végül 1833-ban rendeződött. Feltételezhető tehát, hogy az új polgárok számának hirtelen megnövekedése és a konf-

²⁸ A nézeteltérésből azonban mégiscsak a város került ki győztesen, hiszen a javított, 1832/1833. évi változatban már a külvárosban is fel voltak tüntetve a polgárjoggal rendelkező személyek (MNL HML IV.7.a 17).

²⁹ MNL HML V.2.a. 1.k.

liktus között összefüggés van, források hiányában azonban részletesebb magyarázatra nem vállalkozhatunk.

A rendelkezésünkre álló három forrás (a II. József-kori népszámlálás, az 1828-as országos összeírás és az utólag készített polgárkönyv) összevetése után megállapíthatjuk, hogy azok megközelítő pontossággal tükrözték a városban élő polgárok számát. A II. József-kori népszámlálás során 553 polgárt regisztráltak a város területén.³⁰ A népszámlálás adatai mindazonáltal bizonytalanok, hiszen az utasítást az összeírók különbözőképpen értelmezték, a polgárjogot nyert személyek mellett azzal nem feltétlenül rendelkező kézműveseket, illetve háztulajdonosokat is feltüntettek.³¹ A polgárok létszáma az 1832/1833-ban készült javított országos összeírás idejére sem növekedett számottevően, ekkor 650 polgárjoggal rendelkező családfő élt a városban.³² Ez a létszám ugyanakkor messze alatta maradt például az 1828-ban Pápán már polgárjoggal rendelkező személyek számának (992 fő).³³ Az egri polgárok aránya a városi teljes lakosság számához viszonyítva mintegy 3% körüli volt, ami jóval elmaradt a szabad királyi városok polgárainak arányától (ez az arány Győrben 5,7%, Kassán 5-6%, míg Pozsonyban 5% volt).³⁴ Ehhez összehasonlításként hozzátehetjük, hogy a városlakó nemesek létszámának gyarapodása sem követte a város össznépeségének alakulását. Az 1786-os összeírás szerint 378 nemesi származású személy élt Egerben, létszámukban a 19. század első felében sem történt érdemi változás, még 1841-ben is csak közel 380 személyt regisztráltak.³⁵ Az ő arányuk tehát a városi összlakossághoz képes a 2%-ot sem érte el.

EGER POLGÁRJOGÚ LAKOSAI

A polgári identitás vizsgálatakor figyelembe kell venni az adott település kollektív polgárfelfogását és annak a közösségre gyakorolt vonzerejét.³⁶ Az eltérően vezetett polgárkönyvekből származó, eltérő jogállású városok polgáraitól rendelkezésre álló adatok összehasonlítása némi nehézséget okoz, azonban a polgárjog jelentősége és a polgári rang szerepe azzal is mérhető, hogy milyen dinamika szerint

³⁰ MNL HML IV.34/1.

³¹ Dányi–Dávid 1960: 11. A „városi polgárok és falusi mesteremberek” összevonása (későbbiekben polgárok és kézművesek) azonban már szembefordult a falusi lakosok automatikus paraszti/zselléri állapotba állításával (Gyáni–Kövér 2003: 71).

³² MNL HML IV.7.a. 17. A városon belüli eloszlás 1832-ben a következőképpen alakult: a belvárosban összeírt 1003 családfő közül 424 polgárjoggal rendelkező családfőt írtak össze (23%), a külvárosban élő 3414 családfő közül pedig 226 főt (4%).

³³ Ez az adat még szembetűnőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a pápai lakosság 1828-ban csupán 13 232 fő volt (Hudi 1995: 100).

³⁴ A II. József-kori 16 770 és az 1828-as 17 487 fős egri össznépeséghez mérve (Balázs 1980: 107; Czoch 2009: 99; Tóth 2009: 87).

³⁵ MNL HML IV.7.b. 817. A városban élő nemességről csekély ismeretekkel rendelkezünk, a megyei nemességről szóló könyv egyetlen egri nemes családot sem ismertet: Orosz 1906.

³⁶ Czoch 2011.

alakult az adott városban a polgárjogot kérelmezők száma és összetétele. Fontosnak tartották-e még a régi normákat? Milyen mértékben tartották be a hozzájuk kötődő szabályokat és eljárásrendet, többek között például azt, hogy a céhtaggá váláshoz a saját ingatlan megszerzése és a családalapítás is hozzátartozik? Egerben, mint másutt is, a polgárfelvételi eljárás során a polgárjogért folyamodónak igazolnia kellett törvényes születését, kifogástalan erkölcsét, valamint azt, hogy ért valamilyen mesterséghez, amiből el tudja tartani magát. Azt is kötelezővé tették, hogy a leendő polgár háztulajdonnal rendelkezzen a városban, ha pedig betelepülő, akkor a letelepedését követően vásároljon házat. Emellett a kérelmezőnek egy ajánlóra is szüksége volt.³⁷ Egy betelepülő kérelmének pozitív elbírálását hatásoosan segíthette, ha az illető egri lányt vagy özvegyet választott feleségül. A polgárjog megszerzésének fontos feltétele volt a mesterré válás és a mesterség gyakorlása.³⁸ Az újonnan felvett polgárnak a 18. századtól esküt kellett tennie, amelyben kötelezte magát a rá eső terhek viselésére. A polgárjog felvétele az úgynevezett „purger taxa” kifizetése után vált lehetővé, amelynek összege elég jelentős volt. Egerben a díj a 18. század elején 12 forint volt, majd a század második felében 24 forintra emelkedett (emellett pedig a kiállított okmányért szintén fizetni kellett még két forintot), a polgárcsaládból származók azonban országszerte kedvezményt kaptak, számukra csak fél taxa megfizetését tették kötelezővé.³⁹ Fontos változást jelentett, hogy míg a 18. század közepéig a polgárjog csak a belső városrészeire korlátozódott, és kizárólag a falakon belül élő ingatlantulajdonosok szerezhették meg, addig a 18. század végén már külvárosi lakosok is polgárjogot nyerhettek.⁴⁰ Mindez szintén magával hozta a külvárosi területek és belvárosi házzal nem rendelkező lakosság megítélésének a változását.

A polgárjognak a közösségben betöltött szerepére következtethetünk az újonnan felvett polgárok foglalkozási összetételének vizsgálatából is. Mindez a források sajátosságai alapján három időszakban vizsgálható. Ezek a következők: a II. József-kori viszonyokat tükröző 1786 és 1790 közötti időszak; az 1790 és 1820 közötti időintervallum (az itt szereplő személyeknél a polgárkönyv ugyan nem tüntetett fel évszámot, de az 1828-as összeírásban is regisztrálták őket); végül

³⁷ „Morand József váci születésű legény, bemutatván jó magaviseletéről és kitanult mesterségéről szóló levelét, Schneffer Antal ajánlotta, egész taxát fizetett, levél kiadatott” (MNL HML V.1.a. 101. 247). „Dluhapolszki Simon takácsmester ajánlotta Ignác fiát, de nem töltötte még ki a vándorlását, így nem tudnak eleget tenni a kérésnek” (MNL HML V.1.a. 104. 216).

³⁸ „Zobek János, posztó csináló céhnek semmi ellen vétsége nem lévén és a polgári taxáját lefizeti, polgárnak és mesternek bevétetik, másképpen hogy mesterségét űzhesse, meg nem engedtetik” (MNL HML V.1.a. 102. 83).

³⁹ Löffler 1981: 87–88.

⁴⁰ A városvezetés kezdetben elzárkózott attól, hogy külvárosi lakosok is polgárjogot kapjanak, ugyanakkor közigazgatási szempontból a külváros is a hatáskörük alá tartozott, és az itt élők részt vállaltak a városi terhek viselésében. 1799-ben egy külön szerződés megkötésével a püspök és a káptalan formálisan is elismerte, hogy a külváros Egerhez tartozik. Ehhez kötődik a fentebb említett 1828. évi nézeteltérés, amikor már attól tartottak, hogy az ottani lakosok által befizetett polgárdíjkat vissza kell fizetni (Nagy 1978: 207, 233).

1. táblázat

Az új egri polgárok foglalkozási megoszlása 1786–1848 között

FOGLALKOZÁS	1786	1790–1820	1820–1848	Összesen	
	Fő	Fő	Fő	Fő	%
<i>Ipar összes</i>	355	389	213	957	95
Élelmiszer	12	8	19	39	3
Ruházati	216	298	138	652	64
Bútor és fa	48	37	20	105	10
Építő	13	–	2	15	1
Fém	19	13	9	41	4
Üveg és bőr	27	30	7	64	6
Kőfaragó, képiró	8	–	–	8	0,7
Órás	1	–	–	1	0,1
Orgonakészítő	2	–	–	2	0,1
Könyvkötő	–	–	1	1	0,1
Cukrász	–	–	3	3	0,2
Egyéb	9	3	14	26	2
<i>Kereskedelem összes</i>	34	2	7	43	4
Bor és pálinka	2	–	–	2	0,1
Vasáros	1	–	–	1	0,1
Kocsmáros	6	–	2	8	0,7
Kereskedő	25	2	5	32	3
<i>Értelmiség összes</i>	–	–	3	3	0,1
Kántor	–	–	1	1	0,1
Aljegyző	–	–	1	1	0,1
Gyógyszerész	–	–	1	1	0,1
<i>Földműves összes</i>	–	–	2	2	0,1
Összesen	389	391	225	1005	

pedig az 1820 és 1848 közötti időszak (erről a polgárkönyv 1828 utáni, rendszeresen vezetett bejegyzései alapján kapunk teljes képet).

A korszakban polgárrá váló személyek foglalkozási megoszlását áttekintve kitűnik, hogy döntő többségük mindvégig az iparosok közül került ki, azon belül is a ruházati szakmákhoz köthető személyeknek volt kiemelkedő szerepe (*1. táblázat*). Az új polgárok között a leggyakrabban előforduló foglalkozások a következők: 23% csizmadia (253 fő), 12% magyar/német szűcs (130 fő), valamint 14% magyar/német szabó (148 fő).⁴¹ Az előforduló mesterségek nem mutatnak nagy eltérést az iparhoz köthető teljes adózó lakosság foglalkozási szerkezetéhez képest. 1828-ban az országban létező 153 mesterségből a városban 52-t írtak

⁴¹ A polgárkönyvben a nemesi származásúként feltüntetetteket is kizárólag a leggyakrabban előforduló iparos szakmák tagjai között találjuk meg: magyar szabó, szűcs, csizmadia, illetve még feltűnik egy-egy asztalos, hentes, illetve pékmester.

össze.⁴² Az 1790 és 1820 közé eső időmetszetben az új polgárok között csupán 22 foglalkozástípust lehetett beazonosítani, a későbbiekben viszont már mintegy 41 féle mesterséget űztek az új polgárok. Az 1820 utáni időszakban tehát növekedett azoknak a szakmáknak az aránya, amelyeknek gyakorlói esélyesek lehettek a polgárjogra.⁴³ Különösen szembeötlő változás a foglalkozási összetételben a 18. század végi viszonyokhoz képest tapasztalható. Az 1780-as évek végén ugyanis a polgárjogot szerzett személyek foglalkozása, a kereskedők jelenléte révén, még tükrözte a város 18. század közepén elindult gazdasági fellendülését. A 19. század elejétől azonban szinte már csak iparosok szereztek polgárjogot. Feltűnő továbbá a föld- és szőlőműves, illetve az értelmiségi-tisztviselői csoport hiánya: csupán az 1830-as években folyamodott polgárjogért egy aljegyző és egy gyógyszerész.

A meglévő adatokból az is látható, hogy Egerben a polgárjogot felvevők egy részénél a kiváltság megszerzése egybeesett a házasságkötésük időpontjával: az 1828 és 1840 között polgárként regisztrált 220 személy közül 82 fő, vagyis 37%-uk a házasságkötése évében vagy a rákövetkező évben szerzett polgárjogot. Az egri polgári cím megszerzése és a házasodás összefüggéseinek mélyebb vizsgálatához azonban nincsen elegendő információnk, egyrészt a házasságokról is csupán erre az időszakra állnak rendelkezésre adatok, másrészt nem ismerjük a többi új polgár családi állapotát.⁴⁴ Pozsonyban az esküvőjük idején már polgárjoggal rendelkezők aránya az 1820-as évektől csökkenni kezdett, de kérdés, vajon Egerben hasonló volt-e ez a tendencia.⁴⁵

Annak megállapításához, hogy milyen hatással volt a városi népesség növekedésének lassulása az új polgárok társadalmi összetételére, megvizsgáltam, milyen változásról tanúskodik az egri polgárok születési helyének alakulása. A vizsgálat során számos lényeges kérdés megválaszolására – mikor vándoroltak be, mennyi idővel később tettek polgáreskü, polgárok voltak-e már korábban egy másik városban, továbbá milyen jogállású településről érkeztek – a források adottságai miatt nincs lehetőség. Bár a polgárkönyvben az esküt tevő személyek születési/származási helyére vonatkozó adatokat egyáltalán nem tüntették fel, ennek ellenére a közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve a házassági anyakönyvek segítségével 227 személy esetében ez azonosítható volt. 1797 és 1828 között az új polgárok 41%-a más településről érkezett (110 főből 46). Ez az arány ezt követően jelentősen csökkent: a következő évtizedekben már csak 28% volt a más településről származó új polgárok aránya (117 főből 33), azonban ők is a szűkebben vett régióból, Heves és Külső-Szolnok vármegye (11 fő) különböző településeiről érkeztek.⁴⁶ Eger vonzáskörzete ebben a tekintetben leginkább két területre kon-

⁴² Bácskai–Nagy 1984: 179.

⁴³ A polgárság foglalkozási összetételének egy időmetszetben való vizsgálatakor természetesen figyelembe kell venni, hogy ebben az esetben a tanács által az adózás szempontjából legjelentősebbnek ítélt foglalkozást tüntették fel (Tóth 2009: 75).

⁴⁴ Egerben a 19. század elején az újonnan felvett polgárok átlagéletkora 24–27 év volt.

⁴⁵ Tóth 2009: 100–101.

⁴⁶ A kis szám alapvetően óvatosságra int, azonban a többi vizsgált tényező szintén azonos irányba mutató tendenciát rajzol ki.

centrálódott: kimagaslóan sok bevándorló érkezett a szomszédos vármegyékből (Borsod, Jászság, Szabolcs, Zemplén, Bihar), és többen érkeztek még az északi részekről, Abaúj, Bars, Trencsén, Zólyom, Árva és Nyitra megyékből is. A származáshelyek között szerepel még egy-egy fővel Hunyad, illetve Baranya; ezenfelül találunk még egy csehországi, ismeretlen településről érkezett, polgárjogot nyert személyt is. Ezzel szemben az egri születésű új polgárok mindkét időmetszetben messzemenően felülreprezentáltak, a helyi rekrutáció 59 és 72%-ot tett ki. A helyben született polgárok aránya különösen akkor szembeötlő, ha összehasonlítjuk azt a szombathelyi adatokkal (14%), de az egri arányszám még a Pápán megfigyelhető (51%) is messze felülmúlta.⁴⁷

Mindent összevetve, az eddigi adatokból kirajzolódik, hogy a betelepülő új polgárok számának csökkenésével párhuzamosan növekedett a helyi születésű, iparos tevékenységhez köthető polgárok száma. Mivel a helyi polgárság aránya ilyen nagy, fontos kérdés az is, vajon megfigyelhető-e közöttük egyes családok folytonossága, illetve kimutatható-e a családnevek között egyfajta dinamika, különösen ha azt a körülményt is figyelembe vesszük, hogy a már polgárcsaládból származó egyén kedvezőbb elbírálásban részesült a polgárdíj megállapításánál. Mindhárom, a források jellegzetességei által meghatározott időszakokban szembeűnő, hogy az új családok számának aránya csökkenő tendenciát mutat. Míg 1786 és 1790 között 238 család kizárólag ebben az időmetszetben szerepelt, addig 1820 után ez a szám csupán 109.⁴⁸ A vizsgált családok 35%-át tehát csak az 1786-os évben, az első időmetszetben találjuk a polgárok között, amiből arra tudunk következtetni, hogy ezekben az években történt a legjelentősebb átalakulás a polgárjoggal rendelkező személyek körében. Ez az adat azonban arra a tényre is rávilágít, hogy az 1790 után polgárjogért folyamodókat (169 új család 191 fővel) nem a könnyített feltételek motiválták a polgárjog megszerzésére, hiszen a fél taxa kihasználásához szükséges lett volna, hogy már a jelentkező apja is polgárjoggal rendelkezzen a városban. Csupán 60 olyan család volt, amely mind az 1786–1790, illetve az 1790–1820 közötti időmetszetben egyaránt szerepelt, ráadásul a folytonosság ezeknél is megszakadt 1820 után.

Az 1790-es évekre jellemző átalakulás, a családok eltűnésének oka – az örökösök hiánya mellett – lehetett az is, hogy a következő generáció már más városokban keresett megélhetést, hiszen szembeűnő, hogy az apjuk foglalkozását folytató fiúk mesterségénél legnagyobb számban az építkezéssel és az ehhez kapcsolódó, egyéb iparágakkal kapcsolatos szakmákat tüntették fel.⁴⁹ Egerben a 18. század végére már lezajlottak a jelentősebb egyházi és magánépítkezések, így feltételezhetően az ezzel foglalkozó személyek idővel elhagyták a várost. Erre utal

⁴⁷ Tilcsik 2000: 152; Hudi 1995: 103.

⁴⁸ A vizsgált 675 család a három időmetszetben a következőképpen alakult az új és a régi család viszonylatában: 238 család szerepelt kizárólag 1786–1790 között, 169 család 1790 és 1820 között és 123 család 1820 és 1848 között. A régi családok száma 1786 és 1820 között 60, 1820 után 33. A mindhárom időmetszetben szereplő családok száma 25.

⁴⁹ A kőműves, ács, kőpíró és vasáros foglalkozás emelhető ki leginkább.

az a tény is, hogy nem bizonyítható körükben a tartós elköteleződést jelentő viszony, a házassági kapcsolat megléte. Ahogy jeleztem, végül még a kontinuitást mutató családoknak a folyamatossága is megtört. 1820 után már többségben új családokból kerültek ki az új polgárok (1820 és 1848 között 123 új családot lehet regisztrálni 132 fővel), míg a régi családok száma a felére csökkent (33 család, 83 fővel). Annak ellenére tehát, hogy a polgárok között magas volt az egri származásúak aránya, a családi folytonosság mégsem volt jelentős, hiszen minden időmetszetben magas volt az újonnan polgárjogot nyert új családok aránya. Éppen ezért érdemes megvizsgálni a régi családokat, azokat, amelyeknek tagjai legalább két generáción keresztül a polgárkönyvben szerepeltek. Ehhez a vizsgálathoz azonban fel kellett térképezni a tagok családi kapcsolatait.⁵⁰

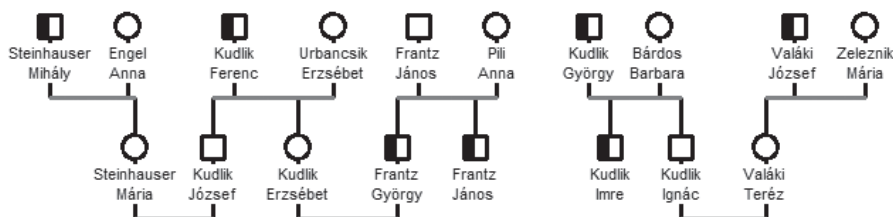
Az 1828 és 1840 között házasságot kötött polgárok kapcsán 82 családról állnak rendelkezésre adatok. Az első időmetszetben (1786–1790) a forrásadottságok miatt a családi kapcsolatok hipotetikus rekonstrukciójára csupán a vezetéknevek azonossága ad lehetőséget, az 1820 utáni házassági anyakönyvek azonban genealógiai jellegű információkat is közölnek, sőt, az innen megtudható nagyszülő–apa–gyerek, illetve testvér jellegű kapcsolatok sok esetben visszavezetnek a korábbi időmetszetben szereplő nevekhez is. A polgárjogot nyert egyének házassági kapcsolatainak elemzésénél ezáltal két csoport rajzolódott ki.⁵¹ Az egyik csoportban megfigyelhető, hogy a második generáció nem minden esetben rendelkezett polgárjoggal, azonban a házasságkötésnél minden jel szerint figyelembe vették, hogy a menyasszony polgárcsaládból származzon.

Ehhez a csoporthoz tartozott például Kudlik Ferenc, aki 1820 körül bodnárként szerzett polgárjogot, majd 1824-ben külső tanácsaggá választották, amely tisztséget 12 éven keresztül töltötte be (*1. család*). Urbancsik György csizmadia polgár lányával, Erzsébettel kötött házasságából született egyetlen fia, József 1813-ban. A fiú polgárjogot ugyan nem szerzett, de a polgárcsaládból származó Steinhauer Máriát vette feleségül 1835-ben. Kudlik Ferenc lányát, Erzsébetet a rézműves foglalkozású, szintén polgárcsaládból származó Frantz Györgyhöz adta feleségül (1835), aki a házasságkötése előtti évben szerzett polgárjogot. Kudlik Ferenc testvére, ifjabb György (18?–1843) édesapjuk, az 1778-ban csizmadiaként céhtagga vált idősebb Kudlik György foglalkozását folytatva, 1804-ben vált céhtagga. Ifjabb Kudlik György polgárjogot ugyan nem szerzett, de a polgárcsaládból származó Bárdos Barbarával kötött házasságot. Két fia közül Imre (1817–1857) német tímárként tudott polgárjogot szerezni 1835-ben. Testvérét, Ignácot (sz. 1814) nem regisztrálták a polgárkönyvben, felesége, Valáki Teréz viszont polgárcsaládból származott.

⁵⁰ A családoknál szereplő adatok a fenti lábjegyzetekben már említett források mellett a következőből kerültek feldolgozásra: MNL HML IV.416. 141–158.

⁵¹ A prozopográfia segítségével lehetőség nyílt néhány jellemzőnek vélt helyi család bemutatására, illetve annak ábrázolására, hogy kiházasítás szempontjából milyen társadalmi törekvések jellemezték őket. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy az így kapott eredmények statisztikai összesítésre nem alkalmasak, gyakoriság nem állapítható meg belőlük.

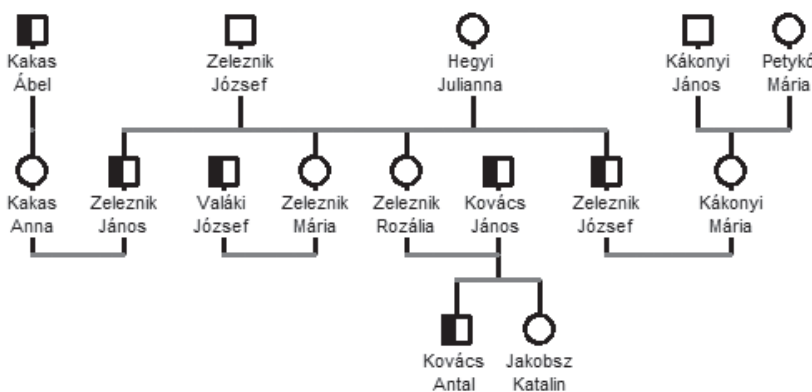
1. családfa

A Kudlik család rokoni kapcsolatai*

* A félbevágott négyzet azokat a személyeket jelöli, akik polgárjoggal rendelkeztek.

Hasonló folyamat figyelhető meg az eddigi családokhoz szintén kapcsolódó Zeleznik család esetében is (2. családfa). Idősebb Zeleznik József (1778–1856) és Hegyi Julianna házasságából két fiú és két lány született. János (1816–1885) csizmadiaként folyamodott polgárjogért, ugyanabban az évben, amikor feleségül vette a szintén csizmadia foglalkozást űző és polgárjoggal rendelkező Kakas Ábel lányát, Annát (sz. 1818). Bátyja, ifjabb József (1812–1882) szintén továbbvitte apja foglalkozását. 1834-ben regisztrálták céhtagként, 1835 januárjában pedig a polgárcsaládból származó Kákonyi Máriával kötött házasságot. Polgárjogot viszont csak három évvel később (1838) szerzett. Testvérüket, Rozáliát édesapjuk a szintén polgárcsaládból származó, tímár foglalkozású Kovács Jánoshoz adta feleségül, aki a polgárjog megszerzését követő évben (1835) házasodott meg.

2. családfa

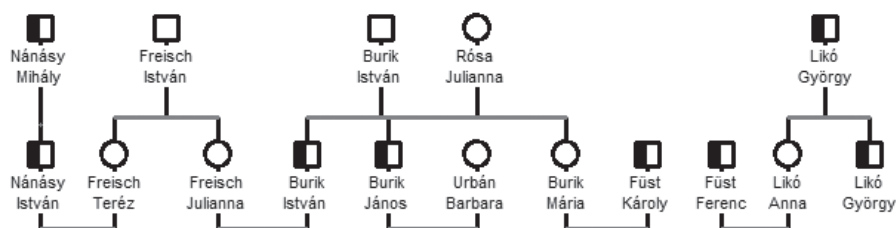
A Zeleznik család rokoni kapcsolatai

A második csoport esetében a fiúk édesapjukhoz hasonlóan polgárjogért folyamodtak, és a házasságtörésnél szintén fontos volt a házastárs polgárcsaládból való származása. Idesorolható például ifjabb Burik István, aki mézeskalá-

csosként szerzett polgárjogot 1828-ban, ugyanebben az évben házasságot kötött Freisch Juliannával (3. családfa). 1836-ban, édesapja halálát követően „megörökölte” annak külső tanácsstagi pozícióját (1827–1833). István testvére, János (sz. 1811) német szabóként 1836 májusában folyamodott polgárjogért, majd ugyanabban az évben feleségül vette a polgárcsaládból származó Urbán József lányát, Barbarát. Testvérük, Burik Mária a Füst családba házasodott be. Férje, Károly (1798–1855) 1821-ben szerzett polgárjogot, az országos összeírásban egyedül dolgozó szabóként regisztrálták. Sógora, Ferenc (sz. 1809), magyar szabóként folyamodott polgárjogért 1834-ben, ugyanabban az évben, amikor házasságot kötött a polgárcsaládból származó Likó György gombkötő lányával, Annával.

3. családfa

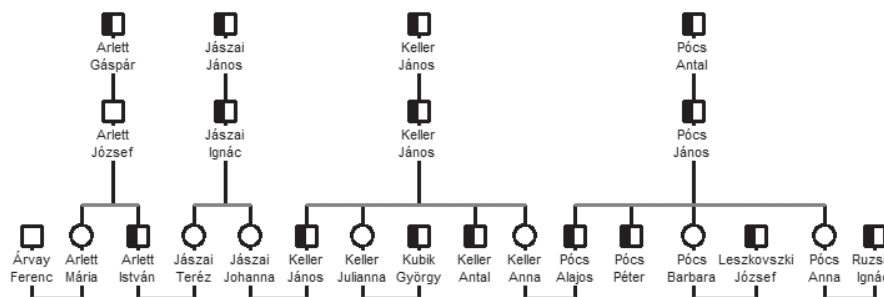
A Burik család rokoni kapcsolatai

Ugyanezt a csoportot reprezentálja a polgárcsaládból származó, magyar szabó foglalkozású Pócs János, aki 1792-ben szerzett polgárjogot (4. családfa). Fiai közül Péter 1834-ben asztalosként céhtaggá és polgárrá vált, Alajos (sz. 1803) pedig 24 éves korában aranyművesként szerzett polgárjogot. Három évvel később házasságot kötött a szintén polgárcsaládból származó, asztalos foglalkozású ifjabb Keller János lányával, Annával. Két lánytestvérük kiházasításánál szintén fontos szempontot jelentett a polgárcsaládból való származás. Barbara a polgárkönyvben asztalosként regisztrált Leszkovszki József felesége lett, Annát pedig a tímárként polgárjogot szerző Ruzsin Ignác vette el. Velük együtt érdemes megvizsgálni az Alajos felesége, Anna révén a rokonsághoz kapcsolódó Keller családot is. Anna testvérei közül Julianna a kistályai születésű Kubik György (1800–1857) kerékgyártó mester felesége lett, Antal 1828-ban szappanosként, János pedig ugyanabban az évben rézművesként szerzett polgárjogot. János csak két évvel később házasodott meg, a polgárcsaládból származó, csizmadia foglalkozású Jászai Ignác lányával, Johannával. Az ő testvérének kiházasításánál szintén fontos szerepet játszott a polgári származás: Terézt Arlett József fiához, a takács foglalkozású Istvánhoz adták, aki házasságkötésének évében, 1834-ben a polgárjogot is megkapta. Ezt követően István édesapja ugyan nem folyamodott a privilégiumért, bár maga is polgárcsaládból származott, hiszen apját, Arlett Gáspárt 1786-ban takácsként találjuk meg az összeírásban.

4. családfa

A Pócs család rokoni kapcsolatai

KÖVETKEZTETÉSEK

Eger a reformkori városok között jelentős szerepet betöltő mezőváros volt, 1828-ban a piacközpontok tiszta vonzáskörzetének nagysága szerint kialakított rangsorban a 46. helyet foglalta el. A 18. század végén még az ország 9. legnépesebb településeként lehetett számon tartani. A népességszám növekedésének üteme a századfordulót követően azonban lassulni kezdett, és ezzel együtt mind a demográfiai, mind a kereskedelmi, gazdasági szerep szempontjából egyre inkább elmaradt a kor más, gyorsabban fejlődő városaitól. Ez a folyamat pedig hatással volt a polgárjogot nyert személyek társadalmi összetételére is.⁵² A rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy a 19. század elejétől az újonnan polgárjogért folyamodók foglalkozási összetételében elkezdődött egy átalakulás. A kereskedők⁵³ és építőiparral kapcsolatos mesterséget űzők eltűnése a polgárjogot igénylők köréből feltételezhetően összefüggésben volt Eger gazdasági szerepének fokozatos változásával, visszaesésével. Ennek a folyamatnak a részeként a városfejlődés egyre inkább stagnáló jelleget öltött, ami egy zártabb, befelé forduló közösséget eredményezett. Míg a 18. század végén Eger országos szinten is a nagy népességű városok között szerepelt, addig a 19. század elejétől a népességszámban mutatkozó csökkenéssel párhuzamosan a helyi születésű személyek aránya is megnövekedett a polgárjogú személyek között. 1828-tól az újonnan letelepedők már főként a szomszédos falvakból vagy mezővárosokból érkeztek nagyobb számban. Pápához, Nagykanizsához és Szombathelyhez viszonyítva, amely települések vonatkozásában rendelkezésünkre állnak hasonló elem-

⁵² A polgárjogot nyert személyek körének átalakulásához hozzájárulhatott az is, hogy a 18. század végén átalakult a városigazgatás. Ez azt is jelentheti, hogy a polgárok kevesebb konkrét beleszólási lehetőséget kaptak az ügyek intézésébe, és gyengült a városigazgatásra gyakorolt befolyásuk.

⁵³ Ezzel szemben a teljes városi lakosság foglalkozási összetételében viszonylag magas volt a kereskedők száma, az 1828-as országos összeírásban 33 kereskedelemmel foglalkozó személyt írtak össze. 1841-től, a zsidók letelepedését követően hozzájuk köthető a kereskedelmi tevékenység nagy része (MNL HML V.44.c. 5). A letelepedett zsidók foglalkozásának részletes elemzésére: Orbánné Szegő 2005: 33–34.

zések, a legnagyobb különbség abban mutatkozott meg, hogy míg az említett városokban a helyi születésű polgárok csökkenésével párhuzamosan növekedett az értelmiségiek, tisztviselők és esetleg a nemesek aránya, addig Egerben egy ezzel ellentétes folyamat játszódott le. A 19. század elejétől szinte már csak az iparosok folyamosodtak polgárjogért, az értelmiségiek száma elenyésző volt.

Bizonyosra vehetjük, hogy egyes foglalkozási ágakban, leginkább a népes, több taggal rendelkező céhek esetében tekintélyt, hasznot jelentett polgárnak lenni, és bizonyos szakmákban a polgárjog, illetve a mesterség üzése még szorosan kapcsolódott egymáshoz. A tradicionális és mindennaposnak tekinthető szakmát (csizmadia, szűcs) űző polgárcsaládok fiai törekedtek a polgárjog elnyerésére. A tradicionális foglalkozásokat űző személyek azonban nem tartoztak a legmagasabb átlagos adót fizetők közé, akik Egerben a következők voltak: tímárok, kalaposok, gombkötők, lakatosok, asztalosok, üvegesek.⁵⁴ Egyes foglalkozási ágakban tehát a polgárjog még a 19. század elején is őrizte a presztízsét, hiszen a bemutatott családi példák is rávilágítottak arra, hogy bár nem mindenki tudott polgárjogért folyamodni, ennek megléte fontos volt számukra. A családfő polgárjoggal nem rendelkező fiai polgárcsaládból származó feleséget vettek el, így családon belül maradtak a polgárjoggal járó kiváltságok. A több generációra visszavezethető családi múlt pedig fenntartotta a polgári tradíciót. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy az új családok számának csökkenésével együtt egyrészt nem növekedett számottevően a polgárjog elnyerésére törekvő személyek száma, másrészt erősödött a családi kapcsolatok szerepe.⁵⁵ Történt ez annak ellenére, hogy kiterjesztették a polgárjog megszerzésének lehetőségét a külvárosi lakosokra is, ám ezzel párhuzamosan a polgárdíj összegét is felemelték.

Ezekből az adatokból az derül ki, hogy Egerben a polgárjoggal rendelkezők csoportját a 19. század elejétől a fokozatos bezárkózás jellemezte, a házassági kapcsolataikat a polgárjog megszerzésére, a városon belüli társadalmi presztízs fenntartására használták fel.⁵⁶ Míg a 18. század végén a városfejlődés következtében újonnan letelepedett személyek próbáltak ezért a privilégiumért folyamodni és ennek segítségével integrálódni a városba, addig a 19. század elejére már inkább a helyi születésű iparosok igyekeztek általa a városon belüli pozíciójukat megerősíteni. Mindez pedig mind a polgárjog tartalmának, mind funkciójának átalakulására is utal.

⁵⁴ Bácskai 1988: 88.

⁵⁵ Erre csupán az elemzett adatokból tudunk következtetni, hiszen nem ismerjük az elutasított kérelmek számát.

⁵⁶ Az egri polgárjog mellett a „régí jog” kategóriája értelmezhető még ugyanilyen pozícióőrző, presztízsfenntartó lehetőségként (Pap 2016a; 2016b: 26–27).

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML)

- IV.34. 1. Eger város házakat és familiákat egybefoglaló II. József-kori népszámlálás. IV.416 141–158. Heves vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye, 1827–1895.
- IV.7.b. 817. Az egri nemes uraknak kik a ház fundusaik után adóznak 1841/42ik katonai esztendőben való összeírása.
- V.1.a. 95/96/101/102/104. Közigazgatási és törvénykezési ülésjegyzőkönyvek, 1827–1848.
- IV.7.a. 17. Országos összeírások. *Conscriptio Regnicolarie Archi Episcopalis Civitatis Agriensis*, 1828–1833.
- V.2.a. 1. k. Egri polgárjogot nyert egyének betűrendes jegyzéke, 1781–1851.
- XI.1–9. Testületek. Céhek, 1710–1914.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest.
- Bácskai Vera 2001: „Csak saját erőmre és teljesítményemre utalva.” A „self-made manek” világa. *Aetas* (16.) 3–4. 159–181.
- Bácskai Vera 2002: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest.
- Bácskai Vera 2003: Befogadás és bevándorlás a dunántúli városokban a 19. század első felében. *Korall* (4.) 11–12. 103–110.
- Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest, 15–37.
- Bácskai Vera 2007: Város és városi polgárság a Dunántúlon (1790–1830). In: Bácskai Vera: *Városok és polgárok Magyarországon*. II. kötet. (Várostörténeti tanulmányok 8.) Budapest, 517–522.
- Balázs Péter 1980: *Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején*. Budapest.
- Bohony Nándor 1985: Adózó gazdaság és társadalom Egerben az 1828. évi országos összeírás alapján. *Agrártörténeti Szemle* (27.) 1–2. 66–157.
- Bottló Béla 1957: Az 1828. évi összeírás. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 242–272.
- Czoch Gábor 1997: *Városlakók és polgárok. Kassa társadalma a XIX. század első felében*. Budapest.
- Czoch Gábor 2009: *„A városok szíverei”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony.
- Czoch Gábor 2011: A későrendi magyarországi polgári identitás területi különbségeinek kérdéséről. In: Cieger András (szerk.): *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2*. Budapest, 85–100.
- Czoch Gábor – Szabó Gábor – Zsinka László 1997: Változások a magyar város- és településszerkezetben 1784 és 1910 között. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.):

- Kőfallal, sárpalánkkal. Várostartörténeti tanulmányok.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Debrecen, 25–49.
- Csizmadia Andor 1962: *Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században.* Budapest.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán 1960: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–87).* Budapest.
- Dóka Klára 1979: *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872).* Budapest.
- Dominkovits Péter 1997: Kőszeg 18. századi polgársága. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* (24.) 4. 62–82.
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geográfiai szótára.* 1. kötet. Pest.
- Foki Ibolya 2009: Nagykanizsa társadalmi-politikai életének fő vonásai a XVIII. századtól a XIX. század közepéig. In: Paksy Zoltán (szerk.): *Zalai történeti tanulmányok* (Zalai gyűjtemény 67.) Zalaegerszeg, 159–190.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2003: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* 2., javított kiadás. Budapest.
- Gyáni Gábor 2012: Rendi polgárság, régi-új polgárság, pesti-budai polgárok. In: Gyáni Gábor: *Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok.* Kolozsvár, 67–86.
- Hudi József 1995: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65. éves Bácskai Vera tiszteletére.* Debrecen, 95–107.
- Kerecsényi Edit 1978: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez a „polgárok lajstroma” (1745–1826) alapján. In: Degré Alajos (szerk.): *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból.* (Zalai Gyűjtemény 8.) Zalaegerszeg, 115–134.
- Löffler Erzsébet 1981: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* (18.) 85–97.
- Löffler Erzsébet 2006: Iparosok Eger közigazgatásában a XVIII. században. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* (42.) 581–591.
- Nagy József 1978: *Eger története.* Budapest.
- Nemes Lajos 1998: Eger város népessége és társadalma a XVIII. század végén. *Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei* (15.) 131–155.
- Nemes Lajos 2001: *Eger város önkormányzata 1687–1848.* Eger.
- Orbánné Szegő Ágnes 2005: *Egri zsidó polgárok.* Budapest.
- Orosz Ernő 1906: *Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai.* Eger.
- Orosz István 1982: A mezővárosok észak-magyarországi típusai. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *Mezővárosi kultúra Heves megyében.* (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 3.) Eger, 5–14.
- Pálmány Béla 1990: A nógrádi mezővárosok társadalma (1820–1870). In: Szabad György (szerk.): *A polgárosodás útján.* Budapest, 171–299.
- Pap József 2016a: Eger választópolgárai a 19. század közepén. *Történelmi Szemle* (58.) 1. 149–164.
- Pap József 2016b: Az első népképviselők és a népképviselés kezdetei Magyarországon. *Aetas* (31.) 1. 21–44.
- Szöcs Sebestyén 1996: *A városi kérdés az 1832–1836. évi országgyűlésen.* (Várostartörténeti tanulmányok 2). Budapest.

- Tilcsik György 2000: Adatok Kőszeg polgárságának összetételéhez (1781–1848). In: Bariska István – Söptei Imre (szerk.): *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Kőszeg, 111–156.
- Tilcsik György 2004: Adatok Kőszeg és Szombathely polgárságának etnikai összetételéhez a 19. század első felében. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről IV. Szombathely*, 129–169.
- Tóth Árpád 2000: A megőrzött presztízs. Pozsony rendi polgársága a XIX. század első felében. In: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Budapest, 151–176.
- Tóth Árpád 2009: *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony.